

ÒSMIRLARDAGI AGRESSIV XULQ-ATVORNI VUJUDGA KELTIRUVCHI PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLAR

Eshpulatova Shoxista

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti o'qituvchi

shoxistaeshpulatova0@gmail.com \

Tel raqam: +99888 072 27 10

Annotatsiya

Mazkur maqolamda o'smirlarda agressiv xulq-atvorning vujudga kelishiga ta'sir etuvchi pedagogik-psixologik omillar kompleks tarzda tahlil qilinadi. O'smirlik davrining shaxs rivojlanishidagi muhim bosqich ekanligi, ushbu davrda emotsional beqarorlik, o'zini namoyon etishga intilish, mustaqillikka ehtiyoj, tengdoshlar ta'sirining kuchayishi hamda kattalar bilan munosabatlardagi ziddiyatlar agressiv xatti-harakatlarning shakllanishiga sabab bo'lishi mumkinligi yoritiladi. Tadqiqotda oilaviy muhit, ota-ona va farzand o'rtasidagi munosabatlar, pedagogik muloqotning xarakteri, ta'lim muassasasidagi psixologik muhit, tengdoshlar guruhi, tarbiyaviy ta'sirning izchilligi hamda zamonaviy axborot va media makonining o'smirlar xulq-atvoriga ta'siri asosiy omillar sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, agressiv xulq-atvorning oldini olishda o'smirlarning emotsional holatini qo'llab-quvvatlash, ijobiy muloqot muhitini yaratish, konfliktlarni konstruktiv hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish, pedagogik va psixologik hamkorlikni kuchaytirish hamda individual yondashuvdan foydalanishning ahamiyati asoslanadi.

Kalit so'zlar: *o'smirlik davri, agressiv xulq-atvor, pedagogik omillar, psixologik omillar, emotsional beqarorlik, shaxs rivojlanishi, oilaviy muhit, pedagogik muloqot, tengdoshlar ta'siri.*

KIRISH

Bugungi kunda o'smirlar orasida kuzatilayotgan agressiv xulq-atvor namoyon bo'lishi shaxsning individual-psixologik xususiyatlari bilan bir qatorda, uning oilaviy, ta'limiy va ijtimoiy muhitidagi o'zaro munosabatlar bilan ham bevosita bog'liq bo'lgan murakkab pedagogik-psixologik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, globallashtirish, raqamli axborot makonining kengayishi, ijtimoiy munosabatlarning jadallashuvi va o'smirlarning turli axborot manbalariga erkin kirish imkoniyatining ortishi ularning hissiy-irodaviy holati, xulq-atvor strategiyalari hamda shaxslararo munosabatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu nuqtayi nazardan, o'smirlarda agressiv xatti-harakatlarning kelib chiqish sabablarini aniqlash, ularni yuzaga keltiruvchi pedagogik va psixologik omillarni tizimli o'rganish hamda samarali profilaktik mexanizmlarni ishlab chiqish zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonining dolzarb vazifalaridan biridir. O'smirlik davri inson ontogenezida shaxsiy o'zlikni anglash, mustaqil fikrlash, ijtimoiy mavqeni belgilash va tengdoshlar bilan munosabatlarni qayta tashkil etish

jarayonlari jadallashadigan murakkab rivojlanish bosqichi hisoblanadi. Mazkur davrda emotsional ta'sirchanlikning kuchayishi, o'z fikrini tasdiqlashga intilish, kattalar tomonidan nazorat qilinishiga nisbatan qarshilik, tengdoshlar tomonidan qabul qilinish ehtiyoji hamda frustratsion vaziyatlarga nisbatan sezgirlik ortishi mumkin. Agar ushbu psixologik jarayonlar to'g'ri pedagogik yondashuv bilan qo'llab-quvvatlanmasa, o'smirda norozilik, tajovuzkorlik, nizoli vaziyatlarga moyillik va agressiv xatti-harakatlar shakllanishi uchun psixologik zamin yuzaga kelishi ehtimoli ortadi.

Agressiv xulq-atvorni faqat o'smirning individual xarakteri yoki temperament xususiyatlari bilan izohlash yetarli emas. Uning shakllanishida oiladagi tarbiyaviy munosabatlar, otanonaning tarbiya uslubi, oilaviy nizolar, bolaning hissiy ehtiyojlariga yetarlicha e'tibor berilmasligi, ta'lim muassasasidagi psixologik muhit, pedagog va o'quvchi o'rtasidagi muloqotning xarakteri, tengdoshlar guruhi ta'siri hamda ijtimoiy muhitdagi xulqiy modellar muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, zo'ravonlikni normal holat sifatida namoyon qiluvchi xulqiy namunalar, kamsitish, rad etilish, doimiy tanqid va jazoga asoslangan tarbiyaviy yondashuvlar o'smirning salbiy emotsiyalarini konstruktiv boshqarish imkoniyatlarini cheklab, agressiv reaksiyalarning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Shuningdek, zamonaviy raqamli muhit o'smirlarning xulq-atvoriga ta'sir etuvchi yangi omillarni yuzaga keltirmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, videokontentlar, virtual muloqot va turli media mahsulotlar orqali o'smirlar turli xulqiy modellarni kuzatadi va o'zlashtiradi. Bunday sharoitda media mazmunini tanqidiy baholash, emotsional ta'sirni anglash va axborotdan ongli foydalanish ko'nikmalarining yetarli darajada shakllanmaganligi ayrim salbiy xulqiy namunalarni takrorlash ehtimolini oshirishi mumkin. Shu sababli agressiv xulq-atvor profilaktikasida nafaqat individual psixologik yondashuv, balki oila, ta'lim muassasasi, tengdoshlar muhiti va axborot makonining o'zaro ta'sirini hisobga oluvchi kompleks yondashuv zarur.

Mazkur muammoning pedagogik jihati o'smir shaxsini qo'llab-quvvatlovchi, xavfsiz va ijobiy ta'lim muhitini shakllantirish, o'quvchilar o'rtasida konstruktiv muloqot madaniyatini rivojlantirish, nizolarni zo'ravonliksiz hal etish ko'nikmalarini tarkib toptirish hamda pedagoglarning individual-psixologik yondashuv kompetensiyalarini takomillashtirish bilan belgilanadi. Psixologik jihatdan esa o'smirlarning emotsional holatini anglash, o'z-o'zini nazorat qilish, frustratsiyaga bardoshlilik, empatiya va ijtimoiy moslashuvchanlik kabi sifatlarini rivojlantirish agressiv xatti-harakatlarning oldini olishning muhim sharti hisoblanadi. Shundan kelib chiqib, o'smirlardagi agressiv xulq-atvorni vujudga keltiruvchi pedagogik-psixologik omillarni aniqlash va ularning o'zaro ta'sir mexanizmlarini tahlil qilish o'smirlar bilan olib boriladigan tarbiyaviy va psixologik ishlarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv agressiv xulq-atvorni faqat salbiy xatti-harakat sifatida baholash bilan cheklanib qolmasdan, uning ortida yotgan emotsional, ijtimoiy va pedagogik sabablarni aniqlash, o'smirning ijobiy salohiyatini qo'llab-quvvatlash hamda sog'lom shaxslararo munosabatlarni shakllantirish imkonini beradi.

O'smirlardagi agressiv xulq-atvorning shakllanishi ko'p omilli va murakkab jarayon bo'lib, uning kelib chiqishini faqat bitta sabab bilan izohlash ilmiy jihatdan yetarli emas. Agressiv xatti-harakat o'smirning individual-psixologik xususiyatlari, emotsional holati, oilaviy munosabatlari, ta'lim muhiti, tengdoshlar guruhi va ijtimoiy-axborot makonining o'zaro ta'siri natijasida yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli o'smirlardagi agressiyani o'rganishda biologik, psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillarning o'zaro bog'liqligini hisobga olish muhimdir.

Agressiya tushunchasi psixologiyada boshqa shaxsga, guruhga yoki obyektga zarar yetkazishga yo'naltirilgan xatti-harakatlar, munosabatlar va emotsional reaksiyalar majmuasi sifatida talqin qilinadi. Agressiv xulq-atvor esa ushbu holatning real xatti-harakatlarda namoyon bo'lish shakli hisoblanadi. O'smirlarda agressiya jismoniy tajovuzkorlik, og'zaki haqorat, qo'pollik, tahdid, nizoga moyillik, o'zgalarning fikrini rad etish, ijtimoiy jihatdan nomaqbul xatti-harakatlar, passiv-agressiv munosabatlar yoki bilvosita tajovuz shaklida namoyon bo'lishi mumkin. Bunda agressiv xatti-harakatning tashqi ko'rinishi turlicha bo'lsa-da, uning negizida ko'pincha frustratsiya, norozilik, qo'rquv, e'tiborga ehtiyoj, o'zini himoya qilish istagi yoki ijtimoiy mavqeni tasdiqlashga intilish kabi psixologik holatlar mavjud bo'ladi.

O'smirlik davrining psixologik xususiyatlari agressiv xulq-atvorning shakllanishida alohida ahamiyatga ega. Mazkur davrda shaxsning o'zligini anglash jarayoni faollashadi, mustaqillikka bo'lgan ehtiyoj kuchayadi va o'smir o'zining ijtimoiy mavqeini belgilashga intiladi. Kattalarning nazorati va talablariga nisbatan qarshilik ko'rsatish, tengdoshlar tomonidan tan olinishi va qabul qilinishga intilish, emotsional reaksiyalarning tezkorligi hamda nizoli vaziyatlarga yuqori sezgirlik ayrim hollarda agressiv xatti-harakatlar bilan namoyon bo'lishi mumkin. Shuning uchun o'smirning agressiv xulqini baholashda uning yosh davriga xos psixologik ehtiyojlarini ham hisobga olish zarur.

Agressiv xulq-atvorni tushuntirishda A. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasi muhim nazariy asoslardan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, inson xulq-atvorining muayyan shakllari kuzatish, taqlid qilish va ijtimoiy muhitdagi modellarni o'zlashtirish orqali shakllanishi mumkin. O'smir atrofidagi kattalar, tengdoshlar yoki media makonida namoyon bo'layotgan agressiv xatti-harakatlarni kuzatishi va ularni muayyan vaziyatlarda qo'llashi ehtimoldan xoli emas. Ayniqsa, agressiv xatti-harakat ijobiy natija berayotgandek ko'rinadigan vaziyatlarda uning o'smir tomonidan o'zlashtirilish ehtimoli ortadi.

O'smirlarda agressiv xulq-atvorni vujudga keltiruvchi eng muhim pedagogik-psixologik omillardan biri oilaviy muhit hisoblanadi. Oila bolaning dastlabki ijtimoiy tajribasi shakllanadigan asosiy muhit bo'lib, undagi muloqot uslubi o'smirning keyingi xulqiy strategiyalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Oilada doimiy nizolar, haddan tashqari qattiqqo'llik, befarqlik, izchil bo'lmagan talablar, bolaning fikrini inkor etish yoki uni muntazam ravishda tanqid qilish mavjud bo'lsa, o'smirda ichki zo'riqish va norozilik shakllanishi mumkin. Bunday vaziyatlarda agressiya o'zini himoya qilish, e'tibor jalb qilish yoki ichki norozilikni tashqi shaklda ifodalash vositasiga aylanishi ehtimoli mavjud.

Aksincha, oilada o'zaro hurmat, ishonch, ochiq muloqot va emotsional qo'llab-quvvatlashning mavjudligi o'smirning ijobiy xulqiy strategiyalarni shakllantirishiga yordam

beradi. Ota-onaning farzand bilan suhbatlashishi, uning fikrini tinglashi, muammolarini kamsitmasdan muhokama qilishi va nizoli vaziyatlarda zo‘ravonliksiz yechimlarni ko‘rsatishi agressiv reaksiyalarning oldini olishda muhim tarbiyaviy vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Ta‘lim muassasasidagi pedagogik muhit ham o‘smir xulq-atvorining shakllanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Pedagogning o‘quvchiga munosabati, muloqot madaniyati, baholash uslubi, intizomni tashkil etish shakllari va nizoli vaziyatlarga munosabati o‘smirning psixologik holatiga ta‘sir qiluvchi omillardir. O‘quvchining muntazam ravishda kamsitilishi, omma oldida tanqid qilinishi yoki uning individual xususiyatlari hisobga olinmasligi unda norozilik va qarshilik reaksiyalarini kuchaytirishi mumkin. Shu bois pedagogik jarayonda jazolashga asoslangan yondashuvdan ko‘ra, tushuntirish, rag‘batlantirish, konstruktiv muloqot va individual pedagogik qo‘llab-quvvatlashga ustuvor ahamiyat berish maqsadga muvofiqdir.

Tengdoshlar guruhi ham o‘smirlik davrida xulq-atvorni belgilovchi kuchli ijtimoiy omillardan biridir. O‘smir uchun tengdoshlar tomonidan tan olinishi ko‘pincha kattalar bahosidan ham muhimroq bo‘lib qolishi mumkin. Agar guruhda qo‘pollik, zo‘ravonlik, boshqalarga nisbatan ustunlikni namoyish etish yoki nizolarni kuch ishlatish orqali hal qilish ijobiy baholansa, o‘smir ushbu xulqiy modelni o‘zlashtirishi mumkin. Shu bilan birga, tengdoshlar tomonidan rad etilish, masxara qilinish yoki bullingga duch kelish ham o‘smirning agressiv reaksiyalarini kuchaytiruvchi omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. O‘smirlarning agressiv xulq-atvorida emotsional o‘zini boshqarish qobiliyatining yetarli darajada shakllanmaganligi ham muhim ahamiyatga ega. O‘smir salbiy his-tuyg‘ularni anglash va boshqarish, stressli vaziyatlarda o‘zini nazorat qilish, nizoni tinch yo‘l bilan hal qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lmasa, kichik kelishmovchilik ham kuchli agressiv reaksiya bilan yakunlanishi mumkin. Shu sababli ta‘lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarda emotsional savodxonlik, empatiya, o‘z-o‘zini nazorat qilish, stressga chidamlilik va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlarni tashkil etish zarur.

Zamonaviy axborot makonining kengayishi ham o‘smirlar xulq-atvoriga ta‘sir ko‘rsatuvchi yangi omillarni yuzaga keltirmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, videoplatformalar va boshqa raqamli resurslarda agressiv xatti-harakatlar, zo‘ravonlik va nizoli munosabatlarning tez-tez namoyish etilishi o‘smirning xulqiy tasavvurlariga ma‘lum darajada ta‘sir qilishi mumkin. Biroq media ta‘sirini agressiyaning yagona sababi sifatida baholash noto‘g‘ri bo‘ladi. Uning ta‘siri o‘smirning oilaviy muhiti, psixologik xususiyatlari, tengdoshlar bilan munosabati va media kontentni tanqidiy baholash qobiliyati bilan birgalikda namoyon bo‘ladi.

Pedagogik nuqtayi nazardan agressiv xulq-atvorning oldini olish o‘smirni faqat nazorat qilish yoki jazolash bilan chegaralanmasligi kerak. Profilaktik faoliyat, avvalo, agressiyaning sabablarini aniqlash, o‘smirning emotsional ehtiyojlarini tushunish, ijobiy muloqot muhitini yaratish va konstruktiv xulq-atvor strategiyalarini shakllantirishga yo‘naltirilishi lozim. Bunda pedagog, maktab psixologi va ota-onaning hamkorligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Agressiv xulq-atvorning oldini olishda individual yondashuv samarali pedagogik vositalardan biridir. Chunki barcha o‘smirlarda agressiyaning sababi va namoyon bo‘lish shakli bir xil emas. Ayrim o‘smirlarda agressivlik oilaviy nizolar bilan, boshqalarida tengdoshlar

ta'siri yoki o'ziga bo'lgan ishonchsizlik bilan, yana bir guruh o'smirlarda esa emotsional nazoratning sustligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shuning uchun pedagogik-psixologik diagnostika asosida har bir o'smarning individual xususiyatlarini aniqlash va unga mos korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bandura A. *Social Learning Theory*. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977.
2. Bandura A. *Aggression: A Social Learning Analysis*. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1973.
3. Berkowitz L. *Aggression: Its Causes, Consequences, and Control*. — New York: McGraw-Hill, 1993.
4. Lorenz K. *On Aggression*. — New York: Harcourt, Brace & World, 1966.
5. Dollard J., Doob L.W., Miller N.E., Mowrer O.H., Sears R.R. *Frustration and Aggression*. — New Haven: Yale University Press, 1939.
6. Olweus D. *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. — Oxford: Blackwell Publishers, 1993.
7. Erikson E.H. *Identity: Youth and Crisis*. — New York: W.W. Norton & Company, 1968.
8. Выготский Л.С. *Психология развития ребенка*. — Москва: Смысл, Эксмо, 2004.
9. Божович Л.И. *Личность и ее формирование в детском возрасте*. — Санкт-Петербург: Питер, 2008.
10. Кон И.С. *Психология ранней юности*. — Москва: Просвещение, 1989.